

הרב דוד אסולין

מדוע יאשיהו לא הצליח למנוע את החורבן?

1. 'יאשיהו דורש את ה'
2. מציאת ספר התורה בבית ה'
3. נבואת חולדה
4. "אין יאוש בעולם כלל"
5. שנת היובל
6. האם יאשיהו יצליח לעצור את החורבן?
7. הביקורת של חז"ל על יאשיהו
8. "כל דורו עובדי עבודת כוכבים"
9. כריתת הברית והפרתו - תיאורו של ירמיהו
10. מדוע יאשיהו לא מצליח במהפכה?
11. בין יאשיהו המלך לעזרא הסופר

* * *

1. יאשיהו דורש את ה'

תקופת מלכותו של יאשיהו בן אמן מלך יהודה מאופיינת בתהפוכות פנימיות משמעותיות ביותר. המצב הרוחני ביהודה היה בכי רע. אביו של יאשיהו, אמן, עשה הרע בעיני ה'.¹ הוא מלך רק שנתיים ימים, ואז נרצח על ידי עבדיו שקשרו קשר נגדו.² 'עם הארץ', שכל הנראה תומכים בבית דוד הורגים את הקושרים וממליכים את בנו, יאשיהו, תחתיו.³ התיאור הקצר של האירועים במלכותו של אמן ממחיש אווירה של אנדרלמוסיה גדולה בממלכה, ממלכה שיש בה עבודה זרה ושפיכות דמים לרוב. מעשי רצח הם דבר מקובל, ומי שממליך מלכים הוא המון העם.

הרב דוד אסולין
הוא ראש
דשיבה וראש
מדרשת 'ערוות'
בתיבות

-
1. מלכים ב', כא, כ.
 2. שם, שם, כג. ביהודה היה רק עוד מלך אחד שנרצח על ידי קושרים: יואש (עיינו: מלכים ב', יב; ודברי הימים ב', כד).
 3. ראו מלכים ב', כא, כד.

סבא של יאשיהו, מנשה, הגדיל לעשות הרבה יותר. הוא בונה מזבחות לעבודה זרה בתוך היכל ה', והוא שופך דם נקי בירושלים 'פה לפה'.⁴ שלטונו נמשך זמן ארוך במיוחד, חמישים וחמש שנה. שלטון זה של מנשה, מצליח, ככל הנראה, לעקור מן השורש את השפעת הפעולות הגדולות של אביו הצדיק חזקיהו. עתה, לאחר חמישים ושבע שנים של שלטון רשע ביהודה, שעושה הרע בעיני ה', הומלך יאשיהו - שהיה באותה העת ילד קטן בן שמונה שנים בלבד - על ממלכת יהודה. סביר להניח שלא היו ליאשיהו אחים גדולים,⁵ והחינוך שקיבל הגיע מ'אסכולת' מנשה ושותפיו. המהפך באישיותו ובדרכו החל בגיל שש עשרה, שמונה שנים לאחר שישב על כס המלוכה:

וּבְשִׁמּוֹנָה שָׁנִים לְמָלְכוֹ הוּא עֹדְנוֹ נָעַר הַחַל לְדְרוֹשׁ לֹא-לֵהי דָּוִיד אָבִיו וּבְשָׁתִּים עָשָׂרָה שָׁנָה הַחַל לְטַהֵר אֶת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם מִן הַבְּמֹת וְהָאֲשֵׁרִים וְהַפְּסָלִים וְהַמַּסְכּוֹת. וַיִּנְתְּצוּ לִפְנֵי אֶת מִזְבְּחוֹת הַבָּעִלִּים וְהַחֲמָנִים אֲשֶׁר לְמַעַלָּה מֵעֲלֵיהֶם גִּדְּעַ וְהָאֲשֵׁרִים וְהַפְּסָלִים וְהַמַּסְכּוֹת שֶׁבַר וְהִדְק וַיִּזְרֹק עַל פְּנֵי הַקְּבָרִים הַזִּבְחִים לָהֶם. וַעֲצָמוֹת כְּהָנִים שָׂרָף עַל מִזְבְּחוֹתַיִם וַיִּטַּהֵר אֶת יְהוּדָה וְאֶת יְרוּשָׁלַם. וּבְעָרֵי מְנָשָׁה וְאֶפְרַיִם וְשִׁמְעוֹן וְעַד נַפְתָּלִי בַּחֲרַבְתֵּיהֶם סָבִיב. וַיִּנְתֵּן אֶת הַמִּזְבְּחוֹת וְאֶת הָאֲשֵׁרִים וְהַפְּסָלִים כֶּפֶת לְהִדְק וְכָל הַחֲמָנִים גִּדְּעַ בְּכָל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וַיָּשֶׁב לִירוּשָׁלַם.⁶

מה גורם לנער צעיר ללכת נגד הזרם העכור ששורר ביהודה כבר שישים וחמש שנים? זאת לא נדע בבירור. סבורני, שגם במציאות הרוחנית הקשה ביותר, ביהודה ובישראל, תמיד היו יחידים, ואולי אף יותר מזה, שלא הלכו בזרם, ועבדו את ה' באמת ובתמים. אנשים אלו היו בדרך כלל קשורים אל חוגי הנביאים ואל כהנים יראי ה', שניסו בכל כוחם לשמור את תורת ה'. בתקופות מסוימות הדבר לא היה פשוט כלל ועיקר, ונביאי ה' נרדפו על ידי השלטונות, כדוגמת הציד הנרחב והיסודי, שערכה איזבל המרשעת במלכות אחאב.⁷ הנער יאשיהו החל לחפש את דרכו בחיים ולשאול שאלות, בדומה לאברהם בשעתו. שאלות וחיפושים אלו הביאו אותו לבחור ללכת בדרך ה'. הליכה בדרך ה', משמעותה בראש ובראשונה, סילוק העבודה הזרה מיהודה ואף משטחי שבטים אחרים שהיו בעבר בשלטון ישראל. יאשיהו יפעל במהלך שנות מלכותו באופן תקיף ונמרץ נגד כל מרכיבי העבודה הזרה וכהניה.

2. מציאת ספר התורה בבית ה'

פעילות זו, שמתחילה בשנת שתיים עשרה למלכו, מגיעה לשיאה בשנה השמונה עשרה:

וַיְהִי בְשִׁמּוֹנָה עָשָׂרָה שָׁנָה לְמָלְכִי יֹאשִׁיָּהוּ שָׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶת שָׁפָן בֶּן אֲצִלְיָהוּ בֶן מְשֻׁלֵם הַסֵּפֶר בֵּית ה' לֵאמֹר. עֲלֶה אֶל חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וַיִּתֵּם אֶת הַכֶּסֶף הַמּוּבָא בֵּית ה' אֲשֶׁר אָסְפוּ שְׁמָרֵי הַסֵּף מֵאֵת הָעָם. וַיִּתְּנֵהוּ עַל יַד עֹשֵׂי הַמִּלָּאכָה הַמְּפֻקָּדִים בֵּית ה' וַיִּתְּנוּ אֹתוֹ לַעֲשֵׂי הַמִּלָּאכָה אֲשֶׁר בְּבֵית ה' לְחֹזֶק בִּדְק הַבֵּית. לְחָרָשִׁים וּלְפָנִים וּלְגִדְרִים וּלְקִנּוֹת עֲצִים

4. שם טז. 'פה לפה' - מקצה לקצה (ע"פ פירוש **דעת מקרא**). יתכן שהכוונה היא לחיסול שיטתי של המתנגדים הפוטנציאליים לשלטונו, ובכללם, כמובן, יראי ה' וחסידיהו.

5. אביו היה בן שש עשרה בזמן הולדתו, שהרי אמון מלך בגיל עשרים ושנים והוא מלך רק שנתיים, עד גיל עשרים וארבע.

6. דברי הימים ב', לד, ג-ז.

7. ואף על פי כן, נותרו מאה נביאי ה' שהוחבאו במערה על ידי עובדיהו 'אשר על הבית' של אחאב, שהיה ירא את ה' (מלכים א', יח, יג).

וְאֶבְנֵי מַחְצֵב לְחִזּוֹק אֶת הַבַּיִת. אֲךָ לֹא יִחְשַׁב אִתָּם הַכֶּסֶף הַנֶּחֱסָן עַל יָדָם כִּי בְּאִמּוֹנָה הֵם עֲשִׂים.⁸

בכל תקופת מנשה ואמון, ואולי אף בראשית תקופת יאשיהו, עד שחל המהפך בדרכו, הופסקה עבודת המקדש, שכן בתוך המקדש היו פסלים ומצבות לעבודה הזרה. בכל משך התקופה הארוכה הזאת, כשבעים וחמש שנה, בית המקדש הוזנח, ולא נעשו בו עבודות תחזוקה ושיפוץ. והנה במהלך השיפוץ הכללי והיסודי של המקדש, לפתע מגיע חלקיהו הכהן הגדול אל המלך עם ידיעה מרעשה:

וַיֹּאמֶר חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל עַל שֹׁפֵן הַסֹּפֵר סֵפֶר הַתּוֹרָה מִצָּאתִי בְּבֵית ה' וַיִּתֵּן חִלְקִיָּהוּ אֶת הַסֹּפֵר אֶל שֹׁפֵן וַיִּקְרָאָהוּ... וַיְהִי כְשִׁמְעַה הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבָרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו.⁹

מה גורם ליאשיהו להתרגשות כה גדולה? מדוע הוא קורע את בגדיו ומזדעזע בצורה כזו? יש מהפרשנים שטוענים שהספר הנמצא בבית ה', היה הספר שכתבו משה רבנו בכבודו ובעצמו, ועתה הוא נמצא במהלך השיפוצים. רמז לכך מצוי בקטע שקראנו; הכתוב מכנה את ספר התורה בה' הידיעה - 'ספר התורה'. לפירוש זה ישנה ראיה כמעט מפורשת במקבילה בדברי הימים:

וּבַהוֹצִיאֵם אֶת הַכֶּסֶף הַמּוּבָא בֵּית ה' מִצָּא חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן אֶת סֵפֶר תּוֹרַת ה' בְּיַד מֹשֶׁה. וַיֵּצֵן חִלְקִיָּהוּ וַיֹּאמֶר אֶל שֹׁפֵן הַסֹּפֵר סֵפֶר הַתּוֹרָה מִצָּאתִי בְּבֵית ה' וַיִּתֵּן חִלְקִיָּהוּ אֶת הַסֹּפֵר אֶל שֹׁפֵן.¹⁰

לא ספר תורה סתם, אלא 'ספר תורת ה' ביד משה'. כך כותב המלבי"ם:

רוצה לומר: הספר תורה שכתב משה שהיה מונח אצל הארון גזוהו בימי מנשה ששרף התורה ועכשיו מצא אותו, ועל זה אמרו: 'ספר התורה' בה' הידיעה, ובדברי הימים מפרש 'מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת ה' ביד משה' - ר"ל ספר תורה שכתב משה.¹¹

במדרש הגדול מופיעה מסורת שטוענת, שכאשר פתחו את הספר בפניו של יאשיהו, הוא נפתח 'במקרה' בספר דברים פרק כז, פסוק כו:

בשעה שמצא חלקיהו הכהן את הספר בעזרה מצאו נגלל עד פסוק זה: 'אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם' (דברים כז, כו) - על הדבר הזה קרע ואמר: עלינו הקים!¹²

מפרשים אחרים¹³ סבורים שהספר נפתח בפסוק אחר מאותה הפרשה:

יֹדֵךְ ה' אֶתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תִּקֵּים עָלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָ.¹⁴

8. מלכים ב', כב, ג-ו.

9. שם, י-א.

10. דברי הימים, שם, יד-טו.

11. פירוש המלבי"ם למלכים, ועיינו גם בפרושו לדברי הימים.

12. מדרש הגדול, דברים, כז, כו.

13. כן פירשו רש"י, רד"ק, מצודת דוד ומלבי"ם. נציין שאצל חז"ל פסוק זה פורש כגורם להחלטתו של יאשיהו לגנוז את ארון הברית (תוספתא, סוטה, יג, א; בבלי, יומא, נב ע"ב; בבלי, הוריות, יב ע"א; ירושלמי, שקלים, ו, א). ויתכן שאלו המקורות שעמדו בפני הפרשנים בעניין זה.

עלה בדעתי ששתי המסורות צודקות. הלא שני הפסוקים מופיעים באותה פרשה עצמה, פרשת 'כי תבוא', במרחק של שלושים וששה פסוקים זה מזה. ולכן אפשר, שהפסוק 'ארור האיש' והפסוק 'יולך ה' אותך' היו באותה עמודה (או על כל פנים בשתי עמודות סמוכות) ולכן הם צדו את עיניו של יאשיהו. הדברים מזעזעים את המלך הצעיר עד מאוד והוא רואה בזה תמרור אזהרה בולט מהשמים על חורבן שקרב ובא על מלכות יהודה.

האם אפשר למצוא אסמכתא לדברי המפרשים וחז"ל בפסוקי הפרשה? דומה שכן. נעקוב אחרי הספר המיוחד של משה רבנו, ונראה מה אירע אתו. כך אנו קוראים בספר דברים:

וַיְהִי כְּכֹלֹת מֹשֶׁה לְכַתֵּב אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עֵד תָּמִם. וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית ה' לֵאמֹר. לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשָׂמֶתֶם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֶל-לֵהִיכֶם וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד.¹⁵

הספר שנכתב על ידי משה רבנו הונח בארון לצד לוחות הברית.¹⁶ אך לפני כן בפרק כז נאמר:

וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וְהִקְמַתָּ לָךְ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת וְשָׁדַף אֹתָם בְּשִׁיד. וְכָתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעֶבֶר כִּדְבָר לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ אֲרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱ-לֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ. וְהָיָה בְּעֶבְרָתְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן תִּקְיְמוּ אֶת הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְנֶה אֹתְכֶם הַיּוֹם בְּהָר עֵיבָל וְשָׁדַף אֹתָם בְּשִׁיד. וּבְנִיתָ שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' אֱ-לֹהֶיךָ מִזְבֵּחַ אֲבָנִים לֹא תִּנְיֶה עֲלֵיהֶם בְּרִזָּה... וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בָּאָר הַיֵּטֵב...

וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר. אֵלֶּה יַעֲמְדוּ לְכַרֵּךְ אֶת הָעָם עַל הָר גְּרִזִּים בְּעֶבְרָתְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן שְׁמֹעוּן וְלֹא יִהְיֶה וְיִשְׁשַׁכֵּר וְיוֹסֵף וּבְנֵימָן. וְאֵלֶּה יַעֲמְדוּ עַל הַקְּלָלָה בְּהָר עֵיבָל רְאוּבֵן גָּד וְאֲשֶׁר וְזַבּוּלֹן דָּן וְנַפְתָּלִי. וְעֵנִי הַלּוּזִים וְאֶמְרוּ אֵל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל קוֹל רֹם: אֲרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֵּכָה תּוֹעֵבַת ה' מַעֲשֵׂה יָדֵי תְרִשׁ וְשֵׁם בִּסְתֵר וְעֵנִי כָל הָעָם וְאֶמְרוּ אָמֵן. אֲרוּר מְקַלָּה אֲבִיו וְאָמֵן כָּל הָעָם אָמֵן. אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אֹתָם וְאָמֵן כָּל הָעָם אָמֵן.¹⁷

עם ישראל נצטווה לשמוע ברכות וקללות שייאמרו במעמד מיוחד של כל העם בהר גריזים והר עיבל, בסמוך לכניסתם לארץ. ואכן יהושע מקיים את הצו הזה כמשמעו:

אִזּוּ יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַה' א-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהָר עֵיבָל. כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּפִתּוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר לֹא תִּנְיֶה עֲלֵיהֶן בְּרִזָּה וַיַּעֲלֵוּ עָלָיו עֹלוֹת לַה' וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים. וַיִּכְתֹּב שָׁם עַל הָאֲבָנִים אֶת מִשְׁנֵה תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר כָּתַב לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכָל יִשְׂרָאֵל וְזַקְנָיו וְשֹׁטְרִים וְשֹׁפְטִים עֹמְדִים מִזֶּה וּמִזֶּה לְאֲרוֹן נֹגֵד הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית ה' כָּל הָעָם כָּתְּבוּ חֲצִי אֶל מוֹל הָר גְּרִזִּים וְחֲצִי אֶל מוֹל

14. דברים, כח, לו.

15. דברים, לא, כד-כו.

16. עיינו ברש"י שהביא את שתי הדעות בבבלי, **בבא בתרא** יד ע"א, אם ספר התורה היה מונח בתוך הארון או לצידו על דף מיוחד. כך או כך, ספר התורה היה בצמוד לארון ברית ה'.

17. דברים, כז. למעשה כבר לפני כן מזכיר משה בנאומו את הברכה והקללה בהקשר של הר גריזים והר עיבל: ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה. את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה' אֱ-לֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְנֶה אֹתְכֶם הַיּוֹם. וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוַת ה' אֱ-לֹהֵיכֶם וְסָרְתֶם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְנֶה אֹתְכֶם הַיּוֹם לְלַכֵּת אַחֲרֵי אֱ-לֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתֶּם. וְהָיָה כִּי יִבְרָא ה' אֱ-לֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָמַרְתָּ כִּי שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ וְנִתְּתָהּ אֶת הַבְּרָכָה עַל הָר גְּרִזִּים וְאֶת הַקְּלָלָה עַל הָר עֵיבָל" (דברים, יא, כו-כט).

הַר עֵיבַל פֶּאֶשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֲבָד ה' לְכַרֵּךְ אֶת הָעָם יִשְׂרָאֵל בְּרֹאשָׁנָה. וְאַתְּרִי כֵן קָרָא אֶת
כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַבְּרִכָּה וְהַקְלָלָה כְּכֹל הַכְּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה. לֹא הָיָה דְּבָר מִכָּל אֲשֶׁר
צִוָּה מֹשֶׁה אֲשֶׁר לֹא קָרָא יְהוֹשֻׁעַ נֶגֶד כָּל קְהֵל יִשְׂרָאֵל וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְהַגֵּר הַחֹלֶף
בְּקִרְבָּם.¹⁸

'דברי התורה הברכה והקללה' - הם הם הדברים שבפרשת כי תבוא שנאמרו בהר גריזים והר עיבל,¹⁹
כאשר עם ישראל כולו שמע את דברי הברכה והקללה וענה אמן. רמז לכך שזו היתה הפרשה שבה
קראו לפני יאשיהו, אפשר לראות בדברים של יאשיהו: "לכו דרשו את ה' בעדי ובעד העם ובעד כל
יהודה על דברי הספר הנמצא הזה כי גדולה חמת ה' אשר היא נצתה בנו על אשר לא שמעו אבותינו על
דברי הספר הזה לעשות ככל הכתוב עלינו" (שם, יג). בדבריה של חולדה הרמזים הרבה יותר ברורים:
"אשר דברתי על המקום הזה ועל יושביו להיות לשמה ולקללה". רמז ברור עוד יותר מצוי בדבריה של
חולדה במקבילה בדברי הימים:

כֹּה אָמַר ה' הִנְנִי מֵבִיא רָעָה עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יוֹשְׁבָיו אֶת כָּל הָאֱלֹת הַכְּתוּבוֹת עַל הַסֵּפֶר אֲשֶׁר
קָרְאוּ לִפְנֵי מֶלֶךְ יְהוֹדָה.²⁰

זהו רמז ברור ל'אלות הברית' הנאמרות בספר דברים, כלפי מי שרצה ללכת בשרירות לבו:

לֹא יֵאָכֵל ה' סֵלֶחַ לוֹ כִּי אֲזַיְעֶשֶׂן אִף ה' וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא וְרִבְצָה בּוֹ כָּל הָאֱלֹהִים
הַכְּתוּבוֹת בְּסֵפֶר הַזֶּה וּמָחָה ה' אֶת שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וְהַכְדִּילוּ ה' לְרָעָה מִכָּל שְׂבָטֵי
יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֱלֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה.²¹

מסתבר אפוא שהפעם האחרונה שבה קראו בספר התורה המיוחד שכתבו משה, היה האירוע החשוב
והמכונן בהר גריזים והר עיבל. באירוע זה, כאמור, קראו בפרשת הברכה והקללה, ומאז ועד עתה
הספר היה מונח בתוך ארון הברית ולא נפתח.²² ברור אם כן, שעתה, לאחר היעלמותו לתקופה של
עשרות שנים, בזמנו של מנשה מלך יהודה, פתחו את ספר התורה ועיינו בו והוא נפתח 'במקרה'

18. יהושע, ח, ל-לה. נציין שיהושע חזר ומכנס את כל ישראל פעם נוספת בשכם לפני מותו ומזהירים לשמור את מצוות ה' (עיינו יהושע, כד). מסתבר שהוא רצה להזכיר להם את מעמד הכניסה לארץ וקריאת הברכות והקללות.
19. בדבר זה נחלקו הפרשנים ביהושע מה בדיוק קראו (עיינו בפירושו של רד"ק לפסוקים לד-לה). נראה כפשט המקרא וכפשט המשנה והגמרא (ראו: בבלי, סוטה, לב ע"א) שקראו רק את הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא.
20. דברי הימים ב', לד, כד. גם נבואת צפניה הנביא, שניבא בימי יאשיהו בן אמן, מבשרת בשורות קשות ביותר, ויש בה רמזים ברורים לתוכחה של פרשת כי תבוא:

ספר דברים, פרק כח, פס' כט-גכ:

ספר צפניה, פרק א, פס' יג-יז:

וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בְּצִהְרִים פֶּאֶשֶׁר יִמְשֹׁשׁ הָעָרִים בְּאֶפְלָה
וְלֹא תִצְלִית אֶת דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אִף עֲשׂוֹק וְגִזּוּל כָּל
הַיָּמִים וְאִין מוֹשִׁיעַ. אִשָּׁה תֹארֵשׁ וְאִישׁ אַחֵר יִשְׁכְּבָנָה
בֵּית חֲבֵנָה לֹא תִשָּׁב בּוֹ כִּרְשׁ חֲשֵׁעַ וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ...
וְהָיָה לְךָ כָּכָל שְׂעָרֶיךָ עַד יָדַת חֲמִיתֶיךָ הַנִּבְחָת
וְהַמְצֻרֹת אֲשֶׁר אִתָּה בְּטֶחַן בָּהֶן כָּכָל אֶרֶץ וְהָיָה לְךָ
כָּכָל שְׂעָרֶיךָ כָּכָל אֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ.

...וּבְנוֹ בָחִים לֹא יִשְׁבוּ וְנָטְעוּ כִרְמִים וְלֹא יִשְׁתּוּ אֶת
יַיִם. יוֹם עֲבָרָה הַיּוֹם הַהוּא יוֹם צָרָה וּמִצְוָה יוֹם
שָׂאָה וּמִשְׁוָאָה יוֹם חֲשָׁךְ וְאֶפְלָה יוֹם עֵנָן וְעָרְפֶּל. יוֹם
שׁוֹפָר וְתוֹרֵעָה עַל הָעָרִים הַמְצֻרוֹת וְעַל הַפְּנוֹת
הַנִּבְחָתוֹת. וְהָצִחִי לְאָדָם וְהִלְכִי פְעֻרִים כִּי לֹא חֲטָאוּ
יִשְׁפֹּךְ דָּמָם כְּעֶפֶר וְלִחְמָם כְּגִלְלִים.

21. דברים, כט, יט-כ.
22. לא ביאר הכתוב ולא ביאר הפרשנים מהיכן קראו את הברכות והקללות, האם מספר התורה, או מהאבנים שעליהם נכתבו. לפי המשנה במסכת סוטה (פרק ז), נראה שקודם קראו את הברכות והקללות מספר התורה ורק לאחר מכן כתבו על האבנים את דברי התורה. דבר זה נוגד לכאורה את פשט הכתוב, שבפסוק לב הוא מדבר על כתיבת משנה התורה על האבנים, ובפסוק לד הוא מתאר את קריאת 'הברכה והקללה'. ועיינו בבלי, סוטה, לו ע"א, ובדברי התוספות שם. על כל פנים, נראה שהכתיבה על האבנים לא נועדה כדי לקרוא מהאבנים, אלא כדי להוות 'מזכרת' מאותו אירוע לעם ישראל ואולי אף לבאי עולם (כדברי הגמרא שם), אבל בודאי שאין כל מצוה לקרוא מאבנים אלא מספר תורה כשר - ספרו של משה רבנו.

בפרשת האלות.²³

מעבר לסמליות שבדבר, יאשיהו קולט עתה עניין עקרוני. הוא מבין שממלכת יהודה עומדת לפני קטסטרופה עצומה. כל החששות והאזהרות של משה ויהושע תלמידו וכל הנביאים הבאים אחריהם מפני חטאי העם לא הועילו, והעם עדיין חוטא ועובד עבודה זרה. מה שאירע לממלכת ישראל לפני זמן לא רב, עלול לקרות עתה גם לממלכת יהודה! מה עושים? כיצד נוהגים בזמן כה קשה?

3. נבואת חולדה

ליאשיהו ברור שיש לפנות אל ההנהגה הרוחנית כדי לקבל עצה, והוא פונה לחולדה הנביאה. מדוע לא פנה לירמיה שהיה נביא כבר חמש שנים (שהרי הוא התחיל להתנבא בשנת 13 ליאשיהו), או לצפניה, שניבא גם הוא באותה התקופה? במצודת דוד הובאו דברי חז"ל: ²⁴ "מפני שהנשים רחמניות הן, הלכו אליה שהיא תתפלל בעדם. או יתכן אשר שאר הנביאים לא היו אז בירושלים". הרלב"ג מיישב: "ידמה שהיו בישראל אז נביאים זולת חולדה אך שלח אליה מפני היותה קרובה לו כי היתה אז בירושלים". תהיה הסיבה אשר תהיה, תשובתה של חולדה לשלוחי המלך קשה ונוקבת עד תהום:

וְתֹאמַר אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲמָרוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר שָׁלַח אֲתֶכֶם אֵלַי. כֹּה אָמַר ה' הֲנִי מֵבִיא רָעָה אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יְשָׁבָיו אֶת כָּל דְּבָרֵי הַסֵּפֶר אֲשֶׁר קָרָא מֶלֶךְ יְהוּדָה. תַּחַת אֲשֶׁר עָזְבוּנִי וַיִּקְטְרוּ לֹא-לֵהִים אֲחֵרִים לְמַעַן הַקְעִיסֵנִי בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם וּנְצַתָּה חֲמָתִי בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְלֹא תִכְבָּה. וְאֵל מֶלֶךְ יְהוּדָה הִשְׁלַח אֲתֶכֶם לְדַרֵּשׁ אֶת ה' כֹּה תֹאמְרוּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ. יַעַן רַךְ לְבָבְךָ וְתִכְנַע מִפְּנֵי ה' בְּשִׁמְעֶךָ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יְשָׁבָיו לְהִיטֹת לְשִׁמָּה וְלִקְלָלָהּ וְתִקְרַע אֶת בְּגָדֶיךָ וְתִכְבָּה לְפָנַי וְגַם אֲנֹכִי שָׁמַעְתִּי נָאִם ה'. לָכֵן הֲנִי אֹסֵף עָלֶיךָ וְנֹאסַפְתָּ אֶל קְבָרֶיךָ בְּשָׁלוֹם וְלֹא תִרְאֶינָה עֵינֶיךָ בְּכָל הָרָעָה אֲשֶׁר אֲנִי מֵבִיא עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיֵּשְׁבוּ אֶת הַמֶּלֶךְ דָּבָר.²⁵

החורבן בדרך. יאשיהו עצמו יכול אמנם להירגע, כיון שהוא ימות בשלום ולא יראה 'בכל הרעה', אבל ממלכת יהודה וירושלים לא תינצלנה מחמת ה'. אין כל אפשרות לעצור את החורבן הקרב ובא. מה עושים במקרה כזה? מה יהודי עושה כאשר אומרים לו, שכבר נאמר 'מאחורי הפרגוד'²⁶ שאין עוד כל דרך לתקן, וכבר נגזרה גזירה?

4. 'אין ייאוש בעולם כלל'

יאשיהו²⁷ אינו מתייאש. הוא למד ממוריו הנביאים את הכלל היסודי בנבואה: "הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנַי וּלְפָנֶיךָ מִן הָעוֹלָם וַיִּנְבְּאוּ אֶל אֲרָצוֹת רַבּוֹת וְעַל מַמְלָכוֹת גְּדֹלוֹת לְמַלְחָמָה וְלָרָעָה וּלְדָבָר. הַנְּבִיא אֲשֶׁר

23. רעיון זה שמעתי מהרב יוסי אליצור.

24. ראו בבלי, **מגילה**, יד ע"ב, שם מובאת תשובה נוספת של ר' יוחנן, שירמיהו לא היה באותה העת בירושלים כיון שהלך להחזיר את עשרת השבטים.

25. מלכים ב', כב, טו-כ.

26. אני רומז למה שמובא בבבלי, **חגיגה**, טו ע"א, על אלישע ששמע מאחרי הפרגוד: "שובו בנים שובבים - חוץ מאחרי".

27. השורש 'יאש' מונח בשמו של יאשיהו, ובעצם עיקר עניינו הוא לא להתייאש. ירמיהו רומז שהיו רבים בתקופתו שכן התייאשו: "מִנְעִי רִגְלְךָ מִיֵּתֶךָ וּגְדֹרְךָ מִיָּדְךָ וְתֹאמַרְךָ **נֹאֵשׁ** לֹא פִי אֶהְבֵּתִי יָדַיִם וְאַחֲרֵיהֶם אֵלַי" (ירמיהו, ב, כה) וכן:

יִנְבֵּא לְשָׁלוֹם בְּבֵא דְבַר הַנְּבִיא יוֹדֵעַ הַנְּבִיא אֲשֶׁר שָׁלְחוּ ה' בְּאֶמֶת.²⁸ ובצורה ברורה יותר: "רָגַע אֲדָבָר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוֹשׁ וּלְנִתּוּץ וּלְהָאָבִיד. וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא מִרְעֻתוֹ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עָלָיו וְנִחַמְתִּי עַל הָרָעָה אֲשֶׁר חִשְׁבֹתִי לֵאמֹר."²⁹ והסביר זאת הרמב"ם:

דברי הפורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה.³⁰

יאשיהו מבין שהוא יכול לשנות את רוע הגזירה. על מנת לשנות את נבואת הפורענות, יש רק דרך אחת: תשובה.

הוא אינו משתהה, ומכנס מיד את כל העם מגדול ועד קטן לירושלים:

וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל זִקְנֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם. וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בֵּית ה' וְכָל אִישׁ יְהוּדָה וְכָל יִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים וְכָל הָעָם לִמְקֹטֶן וְעַד גְּדוֹל וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵיהֶם אֶת כָּל דְּבָרֵי סֵפֶר הַבְּרִית הַנִּמְצָא בְּבֵית ה'. וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ עַל הָעַמּוּד וַיִּכְרֹת אֶת הַבְּרִית לִפְנֵי ה' לְלַכֵּת אַחֵר ה' וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֲדוּתָיו וְאֶת חֻקָּתָיו בְּכָל לֵב וּבְכָל נַפֶּשׁ לְהִקְיֵם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת הַקְּתֻבִּים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בְּכָרִית.³¹

יאשיהו כורת ברית עם ה'. מה היא משמעות של כריתת ברית? כריתת ברית היא הסכם מחייב בין שני צדדים. ההסכם הוא ברור: עם ישראל מתחייב לשמור את מצוות ה', והקב"ה יתחייב לבטל את רוע הגזירה! ברית זו היא למעשה הסיכוי היחיד להצלת עם ישראל בעת הזאת!

אולם הסיכון בכריתת ברית גדול מאוד; אדם שמתחייב בעצמו, ובמיוחד אם זה מיוזמתו, זה הרבה יותר מחייב אותו, מאשר אם באים אליו בטענה מכח ההתחייבות של אבות אבותיו. מאידך, זה גם הסיכוי היחיד להצלה. עתה כשעם ישראל מתחייב בעצמו לקיים את מצוות ה' ולזנוח את העבודה הזרה, יש סיכוי להציל את מלכות יהודה והמקדש! מיד לאחר כריתת הברית יאשיהו עובר לעשייתן:

וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת חֲלָקֵיהֶוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאֶת כָּהֲנֵי הַמִּשְׁנָה וְאֶת שְׂמָרֵי הַסֵּף לְהוֹצִיא מִהִיכַל ה' אֶת כָּל הַכֵּלִים הָעֲשׂוּיִם לַבַּעַל וְלְאֲשֵׁרָה וְלִכָּל צָבָא הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׂרָפֵם מִחוּץ לִירוּשָׁלַם בְּשָׂדֵי מוֹת קֶדְרוֹן וַנִּשָּׂא אֶת עֶפְרָם בֵּית אֵל. וְהַשְׁבִּית אֶת הַכִּמְרִים אֲשֶׁר נָתַנוּ מַלְכֵי יְהוּדָה וַיִּקְטֹר בְּבָמֹת בָּעָרֵי יְהוּדָה וּמִסְבֵּי יְרוּשָׁלַם וְאֶת הַמִּקְטָרִים לַבַּעַל לִשְׂמֹשׁ וּלְיָרֵחַ וּלְמַזְלֹת וְלִכָּל צָבָא הַשָּׁמַיִם. וַיֵּצֵא אֶת הָאֲשֵׁרָה מִבֵּית ה' מִחוּץ לִירוּשָׁלַם אֵל נַחַל קֶדְרוֹן וַיִּשְׂרָף

"וַעֲתָה אָמַר נָא אֵל אִישׁ יְהוּדָה וְעַל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' הִנֵּה אֲנִי יוֹצֵר עֲלֵיכֶם רָעָה וְחָשָׁב עֲלֵיכֶם מִחֲשָׁבָה שׁוּבוּ נָא אִישׁ מִדֶּרְכּוֹ הָרָעָה וְהִיטִיבוּ דְרָכֵיכֶם וּמַעַלְלֵיכֶם. וְאָמְרוּ נֹאֵשׁ כִּי אַחֲרֵי מִחֲשָׁבוֹתֵינוּ גִלְף וְאִישׁ שְׁרוּתָו לְבוֹ הָרָע נַעֲשֶׂה" (שם, יח, יא-יב).

28. ירמיהו, כח, ח-ט.

29. שם, יח, ז-ח.

30. משנה תורה, הלכות יסודי התורה, י, ד.

31. מלכים ב', כג, א-ג.

אֲתָהּ בִּנְחַל קָדְרוֹן וַיִּדְק לְעֶפֶר וַיִּשְׁלַךְ אֶת עֶפְרָה עַל קֶבֶר בְּנֵי הָעָם. וַיִּתֵּן אֶת בְּתִי הַקְּדוֹשִׁים
אֲשֶׁר בְּבֵית ה' אֲשֶׁר הַנְּשִׁים אֲרָגוֹת שָׁם בְּתִים לְאַשְׁרָה...³²

5. שנת היובל

לשנה השמונה-עשרה למלך יאשיהו היתה יחודיות נוספת. שנה זו היתה בעצם שנת היובל האחרונה לפני החורבן. וזו מניין?

ביחזקאל מוזכרת שנת היובל באחת מנבואותיו:

בְּעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה לְגָלוּתִנוּ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּאַרְבַּע עָשָׂרָה שָׁנָה אַחֵר
אֲשֶׁר הִכְתָּה הָעִיר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה.³³

מה פירוש המילים "בראש השנה בעשור לחודש"? הלא עשור לחודש זה יום הכיפורים? מסתבר ששנה זו היתה שנת יובל, וכדברי הגמרא: "איזו היא שנה שראש השנה בעשור לחודש? היא אומר: זה יובל".³⁴ והנה, יחזקאל מציין שנבואה זו נאמרת ארבע עשרה שנה לאחר חורבן הבית ועשרים וחמש שנה אחר לאחר גלות יהויכין. כמה זמן עבר מאז שנת שמונה-עשרה ליאשיהו? מגלות יהויכין עברו עשרים וחמש שנה (13 שנים של יאשיהו, 3 חודשים של בנו יהואחז, 11 שנים של בנו יהויקים ועוד 3 חודשים ליהויכין עד שגלה - סך הכל עשרים וארבע שנים וששה חודשים, שהם בעצם 25 שנה), ומחורבן הבית שלושים ושש שנה (יש להוסיף ל-25 עוד 11 שנים של מלכות צדקיהו). אם כן יוצא שהבית של יאשיהו בשנה השמונה-עשרה, נעשתה בשנת היובל.³⁵ מסתבר שיאשיהו מנצל את שנת היובל לכריתת ברית מחודשת עם ה' ולתיקון מצבו הרוחני של העם. יאשיהו נחוש בדעתו לעצור את החורבן. לשם כך הוא רודף את העבודה הזרה מקרב ישראל עד חורמה פוגע בכהני הבעל והעבודה הזרה, ומשמיד את מקומות ואביוזי העבודה הזרה בכל רחבי ממלכת יהודה. הכתוב מתאר בפסוקים רבים (שישה-עשר פסוקים!) את פעולותיו הנרחבות של יאשיהו במיגור העבודה הזרה.³⁶ בהמשך מתואר חג הפסח המיוחד, שעורך יאשיהו:

וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת כָּל הָעָם לֵאמֹר עֲשׂוּ פֶסַח לַה' אֶל-לִהְיֶכֶם פֶּתָח עַל סֵפֶר הַבְּרִית הַזֶּה. כִּי
לֹא נַעֲשֶׂה כַּפֶּסֶח הַזֶּה מִיָּמֵי הַשְּׁפָטִים אֲשֶׁר שָׁפָטוּ אֶת יִשְׂרָאֵל וְכָל יָמֵי מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל
וּמַלְכֵי יְהוּדָה. כִּי אִם בְּשִׁמְנָה עָשָׂרָה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ נַעֲשֶׂה הַפֶּסַח הַזֶּה לַה'
בִּירוּשָׁלַם.³⁷

הפסח מסמל בכמה מקומות אחרים בתנ"ך התחדשות לאומית; החל מפסח מצרים שבו נוצרנו כעם, ובהמשך בפסח שעושה יהושע לפני הכיבוש וההתנחלות בארץ ישראל,³⁸ וכן הפסח שעושה חזקיהו

32. שם, ד-ז.

33. יחזקאל, מ, א.

34. בבלי, ערכין, יב ע"א, ועיינו גם בפרשנים על הפסוק ביחזקאל.

35. או בצורה נוספת: 13 (יאשיהו) + 11 (יהויקים) + 14 ("אחר אשר הוכתה העיר") + 3 (חודשים ליהואחז ו-1 ליהויכין ועוד חלקי שנה אחרים) = 50.

36. יש לציין שבמקבילה בדברי הימים ב', לד, מוקדש לתיאור זה רק פסוק אחד - פסוק לג.

37. מלכים ב', כג, כא-כג. לעומת התיאור הקצר באופן יחסי בספר מלכים, במקבילה בדברי הימים ב' (פרק לה) הפסח שעשה יאשיהו מתואר בפירוט רב על פני רובו של פרק לה (תשעה-עשר פסוקים).

38. יהושע, ה, יא.

שהיה בו ממד של התחדשות לאחר התקופה הקשה של אביו אחז.³⁹ בפסח בא לידי ביטוי הקשר המיוחד שבין ישראל לקב"ה. יאשיהו מנסה אפוא לחדש את הקשר הזה ולהתחיל מחדש. עד כמה שנה השמונה עשרה היתה משמעותית, ניתן להיווכח גם מהפסוקים הראשונים של ספר יחזקאל:

וַיְהִי בַּשָּׁלְשִׁים שָׁנָה בְּרַבִּיעִי בַּחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ וָאֲנִי בְּתוֹךְ הַגּוֹלָה עַל נְהַר כְּבָר נִפְתָּחוּ הַשְּׁמַיִם וָאֶרְאָה מְרָאוֹת אֲ-לֹהִים. בַּחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ הָיָה הַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לְגָלוֹת הַמֶּלֶךְ יוֹכִיָּן.⁴⁰

נבואתו הראשונה של יחזקאל, 'מעשה המרכבה', נאמרת בשנה החמישית לגלות יהויכין, שש שנים לפני החורבן, בה' בתמוז. אבל מה המשמעות של התאריך 'שלושים שנה'? שלושים שנה למה? חשבון מדויק יגלה שמדובר בשלושים שנה לשנה השמונה עשרה ליאשיהו, שהיתה, כפי שראינו שנת יובל.⁴¹ מסתבר אפוא שיחזקאל מזכיר תאריך זה לשומעי לקחו, והם כבר הבינו מעצמם את כוונתו; אנו נמצאים שלשים שנה ליובל, שלושים שנה אחרי כריתת הברית של יאשיהו לשמירת מצוות ה'. השאלה גדולה ביותר שריחפה אז בחלל האויר היא: האם עם ישראל עמד בהתחייבותו בברית? האם גלות יהויכין, שהתרחשה חמש שנים קודם לכן, לא מאותתת על החורבן המלא הקרב ובא? הכתוב מסכם את פועלו החיובי של יאשיהו בתיאור חיובי יוצא דופן: "וְכָמֵהוּ לֹא הָיָה לְפָנָיו מֶלֶךְ אֲשֶׁר שָׁב אֶל ה' בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ כְּכָל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאֶתְרָיו לֹא קָם כְּמֵהוּ".⁴²

6. האם יאשיהו יצליח לעצור את החורבן?

סיום הסיפור של יאשיהו מותיר את הקורא בתמיהה גדולה. נקרא תחילה את המתואר במלכים:

בְּיָמָיו עָלָה פְּרָעָה נֹכַח מֶלֶךְ מִצְרַיִם עַל מֶלֶךְ אֲשׁוּר עַל נְהַר פָּרָת וַיִּלָּךְ הַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ לְקִרְאָתוֹ וַיִּמְתְּתוּהוּ בְּמִגְדוֹ כִּרְאָתוֹ אֹתוֹ. וַיִּרְפָּכֵהוּ עֲבָדָיו מִתּ מִמְּגִדוֹ וַיִּבְאֵהוּ יְרוּשָׁלַם וַיִּקְבְּרֵהוּ בְּקִבְרָתוֹ וַיִּקַּח עִם הָאָרֶץ אֶת יְהוֹאָחָז בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ וַיִּמְשְׁחוּ אֹתוֹ וַיִּמְלִיכוּ אֹתוֹ תַּחַת אֲבָיו.⁴³

לא ברור מתיאור זה, מה בדיוק אירע. מדוע הלך יאשיהו לקראת פרעה? ומדוע פרעה המיתו? במקבילה בדברי הימים מובא פירוט נוסף לאירוע הזה:

אֲחֵרֵי כָל זֹאת אֲשֶׁר הָכִין יֹאשִׁיָּהוּ אֶת הַבַּיִת עָלָה נָכוֹ מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהִלָּחֵם בְּכַרְפְּמִישׁ עַל פָּרָת וַיֵּצֵא לְקִרְאָתוֹ יֹאשִׁיָּהוּ. וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וְלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אֶתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחָמָתִי וְאֶל-לֵהִים אֲמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדָל לָךְ מֵאֶל-לֵהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאֶל יִשְׁחִיתֶךָ. וְלֹא הִסָּב יֹאשִׁיָּהוּ פָנָיו מִמֶּנּוּ כִּי לְהִלָּחֵם בּוֹ הִתְחַפֵּשׂ וְלֹא שָׁמַע אֶל דְּבָרֵי נָכוֹ מִפִּי אֲ-לֹהִים וַיִּבְאֵהוּ לְהִלָּחֵם בְּבִקְעַת מִגְדוֹ. וַיִּירוּ הַיָּרִים לְמֶלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיִּאֲמַר הַמֶּלֶךְ לְעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הִחֲלִיתִי מְאֹד. וַיַּעֲבִירֵהוּ עֲבָדָיו מִן הַמִּרְפָּכָה וַיִּרְפִּיבֵהוּ עַל

39. דברי הימים ב', ל.

40. יחזקאל, א, א-ב.

41. החשבון הוא: 13 ('יאשיהו') + 11 (יהויקים) + 1 (יהויכין + יהואחז) + 5 (השנה החמישית לצדקיהו) = 30. כך מובא בפירושיהם של רש"י ורד"ק על אתר.

42. מלכים ב', כג, כה. אי אפשר שלא לשים לב לקישור הברור לפרשת שמע: "ואהבת את ה'... בכל לבבך ובכל נפשך ואבכל מאורך...".

43. שם, כט-ל.

רָכַב הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּלְכְּהוּ יְרוּשָׁלַם וַיָּקֶבֶר בְּקִבְרוֹת אֲבֹתָיו וְכָל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם
מִתְאַבְּלִים עַל יְאֻשָּׁיהוּ.⁴⁴

מדברים אלו עולה, שפרעה נכו עולה להילחם בכרכמיש על נהר פרת. קרב זה ידוע לנו גם ממקורות חיצוניים. בקרב איתנים זה נאבקו שלוש האימפריות של התקופה; בכל שכוחה עלה והתחזק באותם הימים מול אשור ומצרים. פרעה נכו יוצא ממצרים על מנת לסייע למלך אשור במאמץ משותף לבלום את עליית האימפריה הבבלית. יאשיהו מנסה לעצור את הצבא המצרי במגידו. פרעה מתרה בו שלא יתערב, אך זה מסרב לחזור בו, וכך הוא נהרג בקרב.⁴⁵ מותו של יאשיהו גורם לשבר גדול בעם ובמיוחד ליראי ה'. אין מלך בספר מלכים ודברי הימים, שמותו מתואר בצורה כה טראגית:

...וְכָל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם מִתְאַבְּלִים עַל יְאֻשָּׁיהוּ. וַיִּקְוֶן יְרֻמְיָהוּ עַל יְאֻשָּׁיהוּ וַיֹּאמְרוּ כָל
הַשָּׂרִים וְהַשָּׂרוֹת בְּקִינוּתֵיהֶם עַל יְאֻשָּׁיהוּ עַד הַיּוֹם וַיִּתְּנוּם לְחֹק עַל יִשְׂרָאֵל וְהֵנָּם כְּתוּבִים
עַל הַקִּינּוֹת.⁴⁶

יאשיהו לכאורה לא מת 'בשלום' כפי שנאמר בנבואת חולדה, הרד"ק מפרש: "מהו בשלום? שלא חרב בית המקדש בימיו. וכן הוא מפרש והולך ולא תראינה עניך בכל הרעה אשר אני מביא אל המקום הזה". הרלב"ג מוסיף: "רוצה לומר: שבמותו יהיה נקבר אצל אבותיו ולא תהיה הרעה בימיו". עם מותו של יאשיהו כמעט נמוגה התקווה להציל את יהודה מהחורבן. ירמיהו ויראי ה' מקוננים לא רק על יאשיהו האיש, אלא גם על תקוות ההצלה מן הפורענות שכמעט כבתה עם מותו.

שתי שאלות מרכזיות אנו צריכים לשאול למקרא הסיום הטראגי של מלכות יאשיהו:

א. מדוע התעקש יאשיהו להתערב בקרב לא לו? האם יש כאן רק הערכה מוטעית מבחינה צבאית? האם חשב באמת שבכוחו לעצור את הצבא המצרי העצום, שהיה בוודאי עדיף ממנו מבחינה צבאית? וכסעיף נוסף בשאלה זו נשאל: מדוע יאשיהו איננו מתייעץ עם הנביא ירמיהו או נביא אחר, והוא מחליט על דעת עצמו להתערב בקרב לא לו?

ב. וזו השאלה היותר עקרונית: מדוע יאשיהו בסופו של דבר לא מצליח לעצור את החורבן? מדוע פועלו מסתיים בצורה כה טראגית? הלא נוכחנו לראות את פעולותיו המבורכות לתיקון מצבו הרוחני של העם? והלא הכתוב מעיד עליו שהיה מלך צדיק ולא היה מלך כמוהו לפניו ואחריו!

7. הביקורת של חז"ל על יאשיהו

בפרשנותם של חז"ל מובאות מספר ביקורות על יאשיהו. בגמרא, מבקרים את יאשיהו על כך שלא התייעץ עם ירמיהו הנביא:

מפני מה נענש יאשיהו? מפני שהיה לו לימלך בירמיהו, ולא נמלך. מאי דרש: 'וחרב לא תעבר בארצכם' (ויקרא, כו, ו). מאי 'חרב'? אילימא חרב שאינה של שלום -

44. דברי הימים ב', לה, כ-כד.

45. קרב נוסף בכרכמיש מתרחש ארבע שנים מאוחר יותר ואילו מתייחס ירמיהו בנבואתו (ירמיהו מו, א-ב): "אֲשֶׁר הָיָה דָּבָר ה' אֶל יְרֻמְיָהוּ הַנָּבִיא עַל הַגּוֹיִם. לְמַצְרַיִם עַל חֵיל פְּרָעָה נָכוּ מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר הָיָה עַל נְהַר פָּרָת בְּכַרְפֵּימֶשׁ אֲשֶׁר הָיָה נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּשִׁנַּת הָרְבִיעִית לִיהוֹדָקִים בֶּן יְאֻשָּׁיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה". בקרב זה, כפי שמתואר גם בירמיהו, פרעה נכו מוכה מכה קשה בידי הבבלים.

46. דברי הימים ב', לה, כד-כה. בבבלי, **מועד קטן**, כה ע"ב, מובא: "כי נח נפשיה דרבי יוחנן פתח עליה רבי יצחק בן אלעזר: קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים, דכתיב: 'וזהו ביום ההוא והבאתי השמש בצהרים' (עמוס ח). ואמר רבי יוחנן: זה יומו של יאשיהו מדומה לכיבוי השמש כאשר היא בשיא כוחה.

והכתוב 'ונתתי שלום בארץ' (שם)? אלא, אפילו של שלום. והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה.⁴⁷

המדרש, לעומת זאת, סבור שירמיהו פונה מיוזמתו ליאשיהו ומזהיר אותו שלא לצאת נגד הצבא המצרי, אך יאשיהו לא מקבל את עצתו:

'ולא הסב יאשיהו פניו, ולא שמע אל דברי נכו מפי א-להים' - זה ירמיהו שאמר ליאשיהו כך מקובלני מישעיה רבי 'וסכסכתי מצרים במצרים' (ישעיהו, יט, ב) ולא שמע לו, אלא א"ל משה רבה דרבך לא כך אמר: 'וחרב לא תעבור בארצכם' (ויקרא, כו, ו) - וחרבו של אותו רשע עוברת בארצי ובתחומי? ! והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודת כוכבים היו!⁴⁸

ירמיהו, לפי המדרש, דורש מיאשיהו שלא להתערב במלחמת האימפריות. ירמיהו טוען זאת על פי תפיסתו של ישעיהו שדרש להמנע מהתערבות במלחמות של אחרים. יאשיהו, לעומת זאת, בא בשם הסמכות הגבוהה ביותר - משה רבנו בכבודו ובעצמו. לטענתו, הרי משה קובע במפורש בתורה: 'וחרב לא תעבור בארצכם'!

מה משמעותו של פסוק זה, ומדוע משתמש בו יאשיהו בויכוחו עם ירמיהו? המקור לפסוק הזה הוא מפרשת בחוקותי, והוא בא כהבטחה על קיום מצוות ה':

אם בְּחֻקֵּי תִלְכוּ וְאֵת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם. וְנָתַתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעֵתָם וְנָתַתִּי הָאֶרֶץ יְבוּלָה וְעֵץ הַשָּׁדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ. וְהִשִּׁיג לָכֶם דִּישׁ אֶת בָּצִיר וּבָצִיר יִשִּׁיג אֶת זֶרַע וְאֶכְלֹתֶם לֶחֱמֶכֶם לְשִׂבְעָה וְיִשְׂבַּתֶּם לְכָטָח בְּאַרְצְכֶם. וְנָתַתִּי שְׁלֹם בְּאֶרֶץ וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מִחְרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רְעָה מִן הָאֶרֶץ וְחָרֵב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם:⁴⁹

נראה שחז"ל מבינים שיאשיהו מרגיש ביטחון גדול שחרב לא תעבור בארצו, ואפילו 'חרב של שלום'. יאשיהו מרגיש שעם ישראל עומד יפה בהתחייבותו לברית שכרת בשנה השמונה עשרה למלכו, והוא יכול היום לצאת לקרב אפילו כנגד מעצמה חזקה כמצרים, וה' יהיה בעזרו!

יתכן שחז"ל רומזים לכך שיאשיהו חושב שהוא עצמו המשיח, ובימיו עם ישראל מגשים את חזון אחרית הימים. יאשיהו בטוח, שהברית שכרת עם ה' אכן הצליחה, ולא רק שהוא הצליח למנוע את חורבן הבית, אלא שהוא גם מביא את עם ישראל לשלמותו הגשמית והרוחנית.

ירמיהו, לעומת זאת, העריך אחרת את הדברים. הוא חשב שעדיין העם רחוק מרחק רב מן השלמות. חז"ל טוענים כאמור, שיאשיהו לא העריך נכונה את בני דורו כדברי הגמרא: "והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה" ! ובצורה יותר חריפה וברורה במדרש: "והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודת כוכבים היו" !

8. 'כל דורו עובדי עבודת כוכבים היו'

הטענה הזאת, ש"כל דורו של יאשיהו עובדי עבודת כוכבים היו", נראית מוזרה ביותר; הלא קראנו במפורש על פעולותיו הגדולות של יאשיהו לסילוק העבודה הזרה מיהודה וישראל? הלא קראנו על

47. בבלי, תענית, כב ע"א. וע' גם: תוספתא, תענית, ב, י; ירושלמי, תענית, ג, ו; איכה רבה, א, יח, ועוד.

48. איכה רבה, א, נג.

49. ויקרא, כו, ג-ו.

כריתת הברית ועל הפסח הגדול שעשה בירושלים? הייתכן שחז"ל התעלמו מהכתובים המפורשים הללו?

עיון בדברי נביאי התקופה מגלה שחז"ל צודקים לחלוטין. כך, למשל, אומר ירמיהו:

וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי **בִּימֵי יִאשְׁיָהוּ הַמֶּלֶךְ הָרִאשִׁית** אֲשֶׁר עָשְׂתָה מְשֻׁבָּה יִשְׂרָאֵל הִלְכָה הִיא עַל כָּל הָר גִּבְהָ וְאֶל תַּחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן וַתִּזְנֶי שָׁם. וַאֲמַר אַחֲרֵי עֲשׂוֹתָהּ אֶת כָּל אֱלֹהֵי תְּשׁוּבָה וְלֹא שָׁבָה וַתֵּרָא בְּגוֹדָה אַחֲוֹתָהּ יְהוּדָה. וְגַם בְּכָל זֹאת לֹא שָׁבָה אֵלַי בְּגוֹדָה אַחֲוֹתָהּ יְהוּדָה בְּכָל לְבָבָה כִּי אִם בְּשֹׁקֶר נָאֵם ה'.⁵⁰

ועוד בירמיהו:

הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה עַל יְרֵמְיָהוּ... מִן שְׁלֹשׁ עָשָׂר שָׁנָה לִיִּאשְׁיָהוּ בֶן אֲמוֹן מֶלֶךְ יְהוּדָה וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה זֶה שְׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה הָיָה דְּבַר ה' אֵלַי וְאֶדְבַר אֲלֵיכֶם אֲשֶׁפִים וְדָבַר וְלֹא שְׁמַעְתֶּם. וְשָׁלַח ה' אֲלֵיכֶם אֶת כָּל עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים הַשְּׂכֵם וְשָׁלַח וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וְלֹא הִשְׁתַּמְתֶּם אֶת אֲזֹנְכֶם לְשִׁמְעָה.⁵¹

וכך גם עולה מדברי הנביא צפניה שניבא בימי יאשיהו:

דְּבַר ה' אֲשֶׁר הָיָה אֶל צָפְנִיָּה בֶן כּוּשִׁי בֶן גְּדַלְיָה בֶן אֲמַרְיָה בֶן חִזְקִיָּה **בִּימֵי יִאשְׁיָהוּ בֶן אֲמוֹן מֶלֶךְ יְהוּדָה**. אֶסֶף אֶסֶף כָּל מַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה נָאֵם. אֶסֶף אָדָם וּבְהֵמָה אֶסֶף עוֹף הַשָּׁמַיִם וְדָגֵי הַיָּם וְהַמְּכַשְׁלוֹת אֶת הָרָשָׁעִים וְהַכֹּרְתִי אֶת הָאָדָם מַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה נָאֵם. וְנִטִּיתִי יָדִי עַל יְהוּדָה וְעַל כָּל יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וְהַכֹּרְתִי מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה אֶת שָׂאֵר הַבָּעַל אֶת שֵׁם הַכְּמָרִים עִם הַפְּהִנִים. וְאֶת הַמְּשַׁתְּחוּיִם עַל הַגְּזוֹת לְצַבָּא הַשָּׁמַיִם וְאֶת הַמְּשַׁתְּחוּיִם הַנִּשְׁבָּעִים לָהּ וְהַנִּשְׁבָּעִים בְּמַלְכָּם. וְאֶת הַנְּסוּגִים מֵאַחֲרֵי ה' וְאֲשֶׁר לֹא בִקְשׁוּ אֶת ה' וְלֹא דָרְשׁוּ.⁵²

הנביאים הללו מתארים את תקופת יאשיהו עצמה כתקופה שבה יש הרבה מאוד רשע, ובעיקר עבודה זרה. אנשים אלו ככל הנראה נשבעים לה' ונשבעים במלכם, שזה נחשב כביטוי לאמונה גדולה בה' ונאמנות למלך יהודה, אך כל זה נעשה בשקר. הם בעצם נסוגים מאחרי ה' ולא מבקשים את ה' באמת אלא עובדים עבודה זרה. התמונה אפוא מתחילה להתבהר: יאשיהו אכן חושב ומאמין בלב שלם שהעם צדיק ושומר את הברית, אבל בעצם הוא אינו יודע "שכל דורו עובדי עבודת כוכבים היו"! ואכן, מדברי הנביאים הללו עולה, שהעם מעמיד פנים שהוא שומר את דרך ה', אבל באמת אינו עושה זאת כלל. כך גם כותב הרד"ק:

וגם יש לפרש שנבואה זו נאמרה אחר התשובה (היינו לאחר השנה השמונה-עשרה), ואף על פי שאומר ביאשיהו אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, יאשיהו הוא ששב בכל לבבו, אבל אנשי דורו שבו מוכרחים מאימת המלך. וזהו שאמר 'לא שבה אלי... כי אם בשקר' (ירמיהו, ג, י).⁵³

50. ירמיהו, ג, א-ד.

51. שם, כה, א-ו.

52. צפניה, א. אמנם, ניתן לפרש את נבואת צפניה כמתייחסת לתקופה הראשונה עד השנה השמונה עשרה למלך יאשיהו, אך לפי ההשוואה לירמיהו ועל פי חז"ל אין צורך להעמיד את נבואתו ב'אוקימתא', והיא מתייחסת לכל תקופת יאשיהו.

53. פירוש רד"ק לירמיהו, ג, ו.

גם במקומות אחרים בספר ירמיהו אנו עומדים על תופעה זו של העמדת הפנים של הדור הזה. כך למשל:

שׁוֹטְטוּ בַּחֲצוֹת יְרוּשָׁלַם וְרָאוּ נָא וְדָעוּ וּבִקְשׁוּ בִּרְחוּבוֹתֶיהָ אִם תִּמְצְאוּ אִישׁ אִם יֵשׁ עֹשֶׂה מִשְׁפָּט מִבִּקֵּשׁ אֲמוּנָה וְאֶסְלַח לָהּ. וְאִם חֵי ה' יֹאמְרוּ לֵכֵן לִשְׁקֵר יִשְׁבַּעוּ. ה' עֵינֶיךָ הִלּוּא לְאֲמוּנָה הַכִּיתָה אֹתָם וְלֹא חָלוּ כְּלִיתָם מֵאֲנוּ קַחַת מוֹסֵר חֲזָקוֹ פְּנִיָּהֶם מִסָּלַע מֵאֲנוּ לְשׁוּבוֹ... אִי לִזְזַת אֶסְלַח לָךְ בְּנִיךָ עֲזֹבוֹנִי וְיִשְׁבַּעוּ בְּלֹא אֱ-לֹהִים וְאִשְׁבַּע אֹתָם וַיִּנְאֲפוּ וּבִית זִוְנָה יִתְגַּדְּדוּ. סוֹסִים מִיָּזְנוֹת מִשְׁפָּסִים הָיוּ אִישׁ אֶל אִשְׁתּוֹ רָעָהוּ יִצְהָלוּ. הֵעַל אֱלֹה לֹא אֶפְקֹד נָאִם ה' וְאִם בְּגוֹי אֲשֶׁר כָּזָה לֹא תִתְנַקֵּם נַפְשִׁי.⁵⁴

וכן:

אִיכָה תֹאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ וְתוֹרַת ה' אֲתָנוּ אֲכֵן הִנֵּה לִשְׁקֵר עֹשֶׂה עֵט שְׁקֵר סִפְרִים.⁵⁵

כל הפסוקים הללו מציגים את עם ישראל באותו הדור כחברה צבועה; כלפי חוץ הם אומרים שהם חכמים, ותורת ה' איתם ונשבעים בה' ובמלכם, אבל באמת הם רחוקים מזה מאוד, עובדים עבודה זרה, ואין איש 'עושה משפט ומבקש אמונה'.

כאשר ירמיהו אומר שאם יהיו אנשי משפט ומבקשי אמונה ה' יסלח לעם ישראל, וכן כאשר הוא מסיים "העל אלה לוא אפקד נאום ה'" - מצוי למעשה רמז ברור לברית שכרתו עם ה' בשנה השמונה עשרה. אז הם ביקשו שה' ימחל להם על התכנית להביא עליהם פורענות, ובתנאי שיחזרו בתשובה לפני ה'. כנראה שהעם לא עמד בהתחייבותו, וחזר לעבוד עבודה זרה בסתר, רחוק מעיניו של מלכם הצדיק.

9. כריתת הברית והפרתו - תיאורו של ירמיהו

למעשה יש תיאור מדויק לברית מנקודת המבט של ירמיהו הנביא:

הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר. שְׁמָעוּ אֵת דְּבַר הַבְּרִית הַזֹּאת וְדַבַּרְתֶּם אֶל אִישׁ יִהְיֶה וְעַל יֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם. וְאָמַרְתֶּם אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲרֹר הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֵת דְּבַר הַבְּרִית הַזֹּאת. אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֵת אֲבוֹתֵיכֶם בַּיּוֹם הוֹצִיאִי אוֹתָם מִמִּצְרָיִם מִצִּירִים מִכּוֹר הַבְּרָזִל לֵאמֹר שְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וְעֲשִׂיתֶם אוֹתָם כְּכֹל אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אֹתְכֶם וְהִייתֶם לִי לְעָם וְאֲנִי אֶהְיֶה לָכֶם לֵאלֹהִים. לְמַעַן הָקִים אֵת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבוֹתֵיכֶם לֵחֵת לָהֶם אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדִבַּשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה וְאָעֵן וְאֹמַר אָמֵן ה'. וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קְרָא אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבַחֲצוֹת יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר שְׁמָעוּ אֵת דְּבַר הַבְּרִית הַזֹּאת וְעֲשִׂיתֶם אוֹתָם. כִּי הָעַד הַעֲדָתִי בְּאֲבוֹתֵיכֶם בַּיּוֹם הַעֲלֹתִי אוֹתָם מִמִּצְרָיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה הִשְׁכַּם וְהָעַד לֵאמֹר שְׁמָעוּ בְּקוֹלִי. וְלֹא שְׁמָעוּ וְלֹא הִטּוּ אֵת אָזְנוֹם וַיִּלְכוּ אִישׁ בְּשִׁרְיוֹתָיו לִפְנֵי הָרָע וַאֲבִיא עֲלֵיהֶם אֵת כָּל דְּבַר הַבְּרִית הַזֹּאת אֲשֶׁר צִוִּיתִי לַעֲשׂוֹת וְלֹא עָשׂוּ.⁵⁶

54. ירמיהו, ה, א-ט.

55. ירמיהו, ח, ח.

56. ירמיהו, יא, א-ח.

יש כאן תיאור מרגש על התגובה של ירמיהו ל'דברי הברית' החוזרת ונאמרת כאן כמה פעמים: "ואען ואומר אמן ה'!" דברי הברית הללו נאמרים על ידי ה' לירמיהו,⁵⁷ אך מסתבר שהיא היא הברית של יאשיהו.⁵⁸ חיזוק גדול לכך ניתן לראות בדמיון הרב בין הפסוק המתאר את הברית אצל ירמיהו, לבין הפסוק המתאר את מעמד הברכה והקללה לבין תיאור הברית אצל יאשיהו.

בירמיהו נאמר: "וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם פֹּה אָמַר ה' אֶ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶת דְּבַר הַבְּרִית הַזֹּאת".⁵⁹ פסוק זה מקביל בבירור לפסוק החותם את מעמד הברכה והקללה בהר עיבל: "אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבַר הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן".⁶⁰ פסוק זה הוא גם הפסוק שעל פי חז"ל נפתח לעיני יאשיהו בספר שנמצא בבית ה', וכפי שציינו לעיל, יש לזה רמזים ברורים ביותר בכתוב.⁶¹

זה מזכיר בבירור את הברית של יאשיהו:

וַיִּכְרֹת אֶת הַבְּרִית לִפְנֵי ה' לְלִקֵּת אַחֵר ה' וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֲדוּתָיו וְאֶת חֻקָּתָיו בְּכָל לֵב וּבְכָל נֶפֶשׁ לְהִקְיָם אֶת דְּבַר הַבְּרִית הַזֹּאת הַכְּתוּבִים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בְּבְרִית... וְגַם אֶת הָאֲבוֹת וְאֶת הַיָּדְעָנִים וְאֶת הַתַּרְפִּים וְאֶת הַגִּלְלִים וְאֶת כָּל הַשִּׁקְצִים אֲשֶׁר נִרְאוּ בְּאֶרֶץ יְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם בְּעֵר יֹאשִׁיָּהוּ לְמַעַן יִקְיָם אֶת דְּבַר הַתּוֹרָה הַכְּתוּבִים עַל הַסֵּפֶר אֲשֶׁר מִצָּא חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן בֵּית ה'.⁶²

השוואת הפסוקים הללו מראה, ככל הנראה, שירמיהו מתאר את הברית של יאשיהו. לאחר כריתת הברית נאמרת נבואה נוספת אל ירמיהו, שקובעת בצורה הברורה ביותר: 'איש יהודה ויושבי ירושלים' לא קיימו את חלקם בברית:

וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי נִמְצָא קֶשֶׁר בְּאִישׁ יְהוּדָה וּבִישָׁבִי יְרוּשָׁלַם. שָׁבוּ עַל עֲוֹנֹת אֲבוֹתָם הַרְאשֹׁנִים אֲשֶׁר מָאֲנוּ לִשְׁמוֹעַ אֶת דְּבַר יְהוָה וְהָלְכוּ אַחֲרֵי אֶ-לֹהִים אֲחֵרִים לַעֲבֹדָם הִפְרוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּבֵית יְהוּדָה אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתָם. לִכֵּן פֹּה אָמַר ה' הִנְנִי מְבִיא אֲלֵיהֶם רָעָה אֲשֶׁר לֹא יוּכְלוּ לַעֲצֹת מִמֶּנָּה וְזָעְקוּ אֵלַי וְלֹא אֶשְׁמַע אֲלֵיהֶם. וְהָלְכוּ עֲרֵי יְהוּדָה וּישָׁבִי יְרוּשָׁלַם וְזָעְקוּ אֶל הָאֶ-לֹהִים אֲשֶׁר הֵם מִקְטָרִים לָהֶם וְהוֹשִׁיעַ לֹא יוֹשִׁיעוּ לָהֶם בְּעַת רָעָתָם. כִּי מִסֵּפֶר עֲרִידָה הָיוּ אֶ-לֹהֵי יְהוּדָה וּמִסֵּפֶר חֲצוֹת יְרוּשָׁלַם שְׁמָתָם מִזִּבְחֹת לַבָּשֶׁת מִזִּבְחֹת לְקִטְר לַבָּעַל. וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בְעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה כִּי אֵינִי שֹׁמֵעַ בְּעַת קֶרְאָם אֵלַי בְּעַד רָעָתָם.⁶³

57. הרד"ק דייק מהמילה 'ודברתם' שנאמרה בלשון רבים שגם נביאים אחרים באותה התקופה צוו לעודד את העם לשמור את דברי הברית - "אתה ונביאי האמת האחרים עמך כי היה צפניה שנתנבא בימי יאשיהו ואולי היו אחרים" (פירושו לירמיהו, יא, ב, ד"ה 'ודברתם').

58. הרד"ק כתב: "יראה מן הדומה כי נבואה זו נאמרה בימי יהויקים וזהו שאמר נמצא קשר כלומר מרדו בי אחר ששב בימי יאשיהו" (פירושו לירמיהו, יא, ט, ד"ה 'ויאמר'). כך היא דעת רוב הפרשנים שלא קשרו בין הברית הנאמרת כאן לברית יאשיהו, ולדעתם הפרת הברית היתה בימי יהויקים, כמו שאר נבואות ירמיהו המדברות על כך שעם ישראל עבד עבודה זרה, נבואות שנאמרו בימי יהויקים. אך כאמור, לפי דברי חז"ל שהזכרנו לעיל, יש לפרשם על תקופת יאשיהו, וכן פירש גם מנחם בולה בדעת מקרא. וגם הרד"ק עצמו פירש שרק יאשיהו חזר בתשובה ולא אנשי דורו (עיינו בהערה 53 לעיל).

59. ירמיהו, יא, ג.

60. דברים, כז, כו.

61. עיינו בהערה 13 לעיל.

62. מלכים ב, כג, ג.

63. ירמיהו, יא, יד.

אי קיום הברית מביא לתוצאה הבלתי נמנעת: "הֲנִי מְבִיא אֲלֵיָּהֶם רָעָה אֲשֶׁר לֹא יוּכְלוּ לְצַאת מִפְּנֵה וְנִעְקוּ אֲלֵי וְלֹא אֶשְׁמַע אֲלֵיָּהֶם" - זה תיאור מדויק של החורבן! למעשה זה המקור המדויק לדברי חז"ל, שיאשיהו "לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודת כוכבים היו!"⁶⁴ חז"ל דורשים על הפרק הזה בירמיהו נקודה מעניינת ביותר:

רבי דוסתי בן יהודה אומר אל תהי קורא 'לא אֶמֶן בָּם' אלא 'לא אֶמֶן בָּם', שלא היו רוצים לענות אמן אחר הנביאים בשעה שהיו מברכים אותם. וכן הוא אומר: 'למען הקים את השבועה אשר נשבע לאבותיכם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש כיום הזה' - ולא היה בהם אחד שפתח פיו וענה אמן, עד שבא ירמיה וענה אמן שנאמר: 'ואען ואומר אמן ה'.'⁶⁴

הפסוק שדורש רבי דוסתי מקורו בפרשת האזינו: "וַיֹּאמֶר אֶסְתִּירָה פָּנֵי מֶלֶךְ אֲרָצָה מֶה אֶתִּירָתָם כִּי דֹר תִּהְיֶה הָמָּה בְּנֵי לֹא אֶמֶן בָּם."⁶⁵ בפסוק זה ה' אומר שהוא יסתיר פניו מעם ישראל כיון שהם חסרי אמן. המילה 'אֶמֶן' מבטאת הסכמה ושותפות לנאמר על ידי אחר.⁶⁶ מבחינה הלכתית באמצעות ה'אמן' שאנו עונים לברכה של אחרים אנו הופכים להיות שותפים לברכתו ויוצאים ידי חובה. ר' דוסתי מדייק מפסוק זה, שרק הנביא ירמיהו ענה אמן ולא העם!⁶⁷ העם ככל הנראה לא התכוון כלל להיות שותף בברית שערך עבורו יאשיהו המלך!

10. מדוע יאשיהו לא מצליח במהפכה?

כל הניתוח הזה מביא אותנו עתה לשאלה החשובה ביותר: מדוע, אם כן, יאשיהו לא הצליח באמת לבער את העבודה הזרה מהארץ, ולהחזיר את עם ישראל בתשובה שלמה? חז"ל בהמשכו של המדרש מתארים את העניין בצורה ציורית:

היה משלח זוג תלמידים למיבער עבודת כוכבים מבתיהון, והוון עללין ולא משכחין כלום, עד דנפקון אמרון טרודו תרעין, מן דהוון טרדין לתרעיה הוון חמן יתיה אמרו עליהון מן דאתא ותיקן הוא דאתא וקלקל לפיכך: 'ויורו היורים למלך יאשיהו'.

[תרגום: (יאשיהו) היה משלח זוג של תלמידי חכמים, לבער את העבודה הזרה מהבתים. והיו נכנסים לבית ולא מוצאים כלום. כאשר יצאו, ביקשו מהם (בני הבית): סגרו הדלת. כאשר היו סוגרים הדלת היו רואים אותה (את העבודה הזרה). אמרו עליהם הוא בא ותיקן הוא בא וקלקל - לפיכך ויורו היורים למלך יאשיהו].⁶⁸

התיאור הזה בעצם מסביר הכול. יאשיהו, מנסה בכל לבו לתקן את העם, אלא שהוא מנסה לעשות זאת בכוח! מסתבר שבכוח אי אפשר לשנות את המצב הרוחני בעם!⁶⁹ אם נחזור לתיאור הרפורמה של שנת שמונה-עשרה למלכותו ונתבונן שוב בדברים, נוכל להבין את שורש הבעיה.

64. ספרי, דברים, פרשת האזינו, שכ. והשווה למדרש תנאים, דברים, לב, כ; וכן לרות רבה, פתיחתא ד.

65. דברים, לב, כ.

66. עיינו בבלי, שבעות, לו ע"א: "אמר רבי יוסי ברבי חנינא: אמן - בו שבועה, בו קבלת דברים, בו האמנת דברים".

67. המלבי"ם פירש: 'הנביא ענה אמן כמקבל על עצמו לקיים את דברי הברית, ורצה לומר שאף אם ישראל יעזבו בריית אנכי אקיימהו'. ייתכן שיש כאן גם רמז לאביו של יאשיהו שנקרא 'אמון'.

68. איכה רבה, א, נג.

69. כך גם כתב רד"ק בדבריו שהבאנו לעיל.

נקרא שוב את הפסוקים המתארים את פועלו של יאשיהו. נשים לב בעיקר למספר הרב של הפעלים המתארים את מעשיו:

וישלח המלך ויאספו אליו כל זקני יהודה וירושלם. **ויצל** המלך בית ה' וכל איש יהודה וכל יושבי ירושלם אתו והפנהנים והנביאים וכל העם למקטן ועד גדול **ויקרא** באזניהם את כל דברי ספר הברית הנמצא בבית ה'. **ויצמד** המלך על העמוד ויברך את הברית לפני ה' ללכת אחר ה' ולשמר מצותיו ואת עדותיו ואת חקתיו בכל לב ובכל נפש להקים את דברי הברית הזאת הכתבים על הספר הזה ויצמד כל העם בברית. **ויצו** המלך את חלקיהו הפהן הגדול ואת פהגי המשנה ואת שמרי הסף להוציא מהיכל ה' את כל הכלים העשויים לבעל ולאשרה ולכל צבא השמים **וישרפם** מחוץ לירושלם בשדמות קדרון **ונשא** את עפרם בית אל. **והשביח** את הקמרים אשר נתנו מלכי יהודה **ויקטרו** בבמות בערי יהודה ומסבי ירושלם ואת המקטרים לבעל לשמש ולירח ולמזלות ולכל צבא השמים. ויצא את האשרה מבית ה' מחוץ לירושלם אל נחל קדרון **וישרף** אותה בנחל קדרון **ונדק** לעפר **וישלח** את עפרה על קבר בני העם. **ויחץ** את בתי הקדשים אשר בבית ה' אשר הנשים ארגות שם בתיים לאשרה. **ויבא** את כל הפנהנים מערי יהודה **וטמא** את הבמות אשר קטרו שמה הפנהנים מגבע עד באר שבע **ונחץ** את במות השערים אשר פתח שער יהושע שר העיר אשר על שמאול איש בשער העיר. אף לא יעלו פהגי הבמות אל מזבח ה' בירושלם כי אם אכלו מצות בתוך אחיהם. **וטמא** את התפת אשר בגי בני בן הזם לבלתי להעביר איש את בנו ואת בתו באש למלך. **וישבת** את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש מבא בית ה' אל לשבת נתן מלך הסוסים אשר בפרורים ואת מרכבות השמש **שרף** באש. ואת המזבחות אשר על הגג עלית אחז אשר עשו מלכי יהודה ואת המזבחות אשר עשה מנשה בשתי חצרות בית ה' **נחץ** המלך **ונחץ** משם **והשליך** את עפרם אל נחל קדרון. ואת הבמות אשר על פני ירושלם אשר מימין להר המשחית אשר בנה שלמה מלך ישראל לעשות שרק צידנים ולכמוש שרק מואב ולמלכם ותעבת בני עמון **טמא** המלך. **ושבר** את המזבחות ויברך את האשרים **וימלא** את מקומם עצמות אדם. וגם את המזבח אשר בבית אל הבמה אשר עשה ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל גם את המזבח ההוא ואת הבמה **נחץ** **וישרף** את הבמה **נדק** לעפר **וישרף** אשרה. ויפן יאשיהו ויך את הקברים אשר שם ביה **וישלח** **ויקח** את העצמות מן הקברים **וישרף** על המזבח **ויטמאהו** כדבר ה' אשר קרא איש הא-להים אשר קרא את הדברים האלה. ויאמר מה הציין הלו אשר אני ראה ויאמרו אליו אנשי העיר הקבר איש הא-להים אשר בא מיהודה ויקרא את הדברים האלה אשר עשית על המזבח בית אל. ויאמר הניחו לו איש אל יגע עצמותיו וימלטו עצמותיו את עצמות הנביא אשר בא משמרון. וגם את כל בתי הבמות אשר בערי שמרון אשר עשו מלכי ישראל להכעיס **הסיר** יאשיהו **ויעש** להם ככל המעשים אשר עשה בבית אל. **ויזבח** את כל פהגי הבמות אשר שם על המזבחות **וישרף** את עצמות אדם עליהם וישב ירושלם.⁷⁰

יש כאן בדיוק שלושים ותשעה פעלים, כמנין שנותיו של יאשיהו, המתארים בפירוט רב את מעשיו. המכנה המשותף לכולם, שכולם נאמרו בלשון יחיד, וכולם מבטאים מעשים שנעשים בכוח וכפייה. אין זה אומר שבאמת יאשיהו עשה הכול בידי הו', אבל יש כאן הדגשה ברורה שמדובר בפעולה של

מנהיג ללא כל שיתוף פעולה אמיתי של העם. הכל נעשה בכוח הזרוע, ללא כל הליך חינוכי. אפילו לענות 'אמן' אחרי הברית לא ענו רוב רובו של העם, מלבד ירמיהו ואולי קומץ קטן של יראי ה' שקולם נבלע בהמון הגדול. עתה אנו מבינים גם מדוע העם חזר לעבוד עבודה זרה, למורשת הסבא מנשה, מיד לאחר מותו של יאשיהו!

11. בין יאשיהו המלך לעזרא הסופר

אם נשווה את פועלו של יאשיהו לעזרא הסופר, נוכל לעמוד על ההבדל שבין הצלחה חינוכית לכישלון. עזרא נתקל בבעיה לא פחות קשה מבעייתו של יאשיהו. אם בתקופת יאשיהו העם היה שקוע בעבודה זרה, בתקופת עזרא העם לא הבין מדוע הוא באמת יהודי. חלקים גדולים מהעם ואפילו חלק מהמנהיגים היו נשואים לנשים נכריות, וילדיהם היו בני תערובת, שאינם מכירים אפילו את השפה היהודית על בוריה, וקל וחומר לא את מצוות התורה. עזרא פועל בתחילה לכאורה כמו יאשיהו. גם הוא מכנס את כל העם מגדול ועד קטן לאסיפת חירום בירושלים. גם הוא קורא בפניהם בתורה:

וַיֹּאסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרֹחוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמִּים וַיֹּאמְרוּ לְעֹזְרָא הַסֹּפֵר לְהִבְיֵא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל. וַיָּבִיא עֹזְרָא הַכֹּהֵן אֶת הַתּוֹרָה לִפְנֵי הַקָּהָל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וְכָל מִבֵּין לְשִׁמְעַת בַּיּוֹם אֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי. וַיִּקְרָא בּוֹ לִפְנֵי הָרֹחוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמִּים מִן הָאוֹר עַד מִחְצִית הַיּוֹם נֹגֵד הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַמְּבִנִים וְאֲזַנֵּי כָּל הָעָם אֶל סֵפֶר הַתּוֹרָה. וַיַּעֲמֵד עֹזְרָא הַסֹּפֵר עַל מַגְדָּל עֵץ אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר...⁷¹

אבל כאן מסתיים הדמיון ביניהם. עזרא מקפיד שלא להפעיל את הכוח שניתן לו על ידי מלכי פרס, והוא עובר עם העם תהליך חינוכי עמוק ומרשים:

וַיִּפְתַּח עֹזְרָא הַסֹּפֵר לְעֵינֵי כָּל הָעָם כִּי מַעַל כָּל הָעָם הָיָה וּכְפָתָחוֹ עָמְדוּ כָּל הָעָם. וַיִּבְרָךְ עֹזְרָא אֶת ה' הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם אָמֵן אָמֵן בְּמַעַל⁷² יְדֵיהֶם וַיִּקְרְאוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָהּ אִפְסִים אָרְצָה. וַיִּשְׁוּעַ וּבְנֵי וְשֹׁרֵבֶיהָ יָמִין עֶקֶב שַׁבְּתֵי הַדָּדִיָּה מַעֲשֵׂיהָ קְלִיטָה עֲזָרְיָה יוֹזָבֵד חֲנָן פְּלִאִיָּה וְהַלּוּיִם מִבְּנֵי אֶת הָעָם לַתּוֹרָה וְהָעָם עָלָם עָמְדָם. וַיִּקְרְאוּ בַסֵּפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפְּרֹשׁ וְשׁוֹם שֶׁכָּל וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא.⁷³

הטקס שמביים עזרא דומה לטקס שעורך יאשיהו. אבל עזרא אינו מסתפק בכך. הוא מפעיל את העם ומשתף אותו. הוא מצוה את הלויים להסביר את התורה לעם. הם קוראים בתורה ומפרשים אותה, ומבינים היטב את שקראו:

וַיֹּאמְרוּ נַחֲמִיָּה הוּא הַתַּרְשֵׁתָא וְעֹזְרָא הַכֹּהֵן הַסֹּפֵר וְהַלּוּיִם הַמְּבִנִים אֶת הָעָם לְכָל הָעָם הַיּוֹם קִדָּשׁ הוּא לָהּ אֶל-לֵהֵיכֶם אֵל תִּתְאַבְּלוּ וְאַל תִּבְכּוּ כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם כְּשֶׁמָּעַם אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה. וַיֹּאמְרוּ לָהֶם לָכוּ אֲכָלוּ מִשְׁמָנִים וּשְׁתּוּ מִמֶּתְקִים וּשְׁלַחוּ מְנוֹת לְאִין נִכּוֹן לוֹ כִּי קִדָּשׁ הַיּוֹם לְאֲדֹנֵינוּ וְאַל תַּעֲצֹבוּ כִּי חֲדוֹת ה' הִיא מַעֲזָכֶם. וְהַלּוּיִם מַחֲשִׁים לְכָל הָעָם

71. נחמיה, ח, א-ד.

72. אין הכוונה לפירוש המודרני המזעזע של המילה ח"ו. הכוונה כאן היא שהם מרימים את ידיהם בהתרגשות בזמן התפילה ופונים בזה אל ה'.

73. נחמיה, ח, ה-ח.

לאמר הסו פי היום קדש ואל תעצבו. וילכו כל העם לאכל ולשתות ולשלח מנות ולעשות שמחה גדולה פי הבינו בדברים אשר הודיעו להם.⁷⁴

מתוך הלימוד העם מבין שהוא בעצם נמצא בעיצומו של 'יום הזכרון' - ראש השנה שחל ביום הראשון לחודש השביעי. האנשים בוכים ומתרגשים (ייתכן שמשום שהם מבינים לפתע שהם נמצאים בעיצומו של יום הדין), דבר המוכיח שהדברים נוגעים עמוק אל ליבם. הלויים קשובים אל העם וקשורים בו, הם מרגיעים את האנשים, ומשלחים אותם לאכול ולשתות ולשמות. הכתוב חוזר ומדגיש שהם 'הבינו בדברים אשר הודיעו להם'.
ובהמשך:

וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הפהנים והלויים אל עזרא הספר ולהשקיל אל דברי התורה. וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישובו בני ישראל בסכות בנהג בחדש השביעי. ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלם לאמר צאו החר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבת לעשות ספת פתוב. ויצאו העם ויביאו ויעשו להם סכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית הא-להים ובכרחוב שער המים ובכרחוב שער אפרים. ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד. ויקרא בספר תורת הא-להים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון ויעשו חג שבועת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט.⁷⁵

הם חוגגים ביחד את החגים, בשמחה גדולה. המעשה משולב תדיר בקריאה ולימוד בספר 'תורת הא-לוהים'. גם 'אחרי החגים' הם אינם שבים עדיין לשגרת חייהם:

וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם. ויבדלו זרע ישראל מפל בני נכר ויעמדו ויתודו על חטאתיהם ועונות אבותיהם. ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה' א-להיהם רבעית היום ורבעית מתודים ומשתחוים לה' א-להיהם.
ויקם על מעלה הלויים ישוע ובני קדמיאל שבנגיה בני שרבגיה בני כנני ויזעקו בקול גדול אל ה' א-להיהם. ויאמרו הלויים ישוע וקדמיאל בני חשבנגיה שרבגיה הודיה שבנגיה פתחיה קומו ברכו את ה' א-להיכם מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מתיה את כלם וצבא השמים לך משתחוים...⁷⁶

ומתוך התפילה והצום הם גם כורתים אמנה לשמירת המצוות ואף מקבלים על עצמם תקנות חדשות וחשובות לקיום נאות של חיי העם בארצו:

74. נחמיה, ח, ט-יב.

75. מקור, יג-יח.

76. שם, ט, א-ו.

וּבְכָל זֹאת אֲנַחְנוּ פְּרִתִּים אֲמָנָה וְכַתְּבִים וְעַל הַחֲתוּמִּים שָׁרִינוּ לְוִינוּ פְּהִנְנוּ. וְעַל הַחֲתוּמִּים
נִחְמָה הַתְּרַשָּׁתָא בֵּין חֻכְלִיָּה וְצִדְקָיָה.⁷⁷

מסתבר שרק כך ניתן לתקן. רק חריש עמוק, תהליך חינוכי ארוך טווח ורחב היקף, מאפשר הפנמה נכונה של התורה ומצוותיה. זו גם הסיבה שחז"ל העריכו את פועלו של עזרא עד כדי השוואתו למשה רבנו: "תניא, רבי יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא (לא) קדמו משה".⁷⁸

ייתכן, שיאשיהו לא היה מודע לגודל השבר שהותירה 'אסכולת מנשה'. הוא העריך כנראה שסילוק יסודי של העבודה הזרה מהארץ והמקדש יספיק כדי להחזיר את העם אל המסלול הנכון. אך נראה שזה לא קרה. לא רק שזה לא קרה, אלא שבדרך שבה הלך יאשיהו, זה גם לא יכול היה לקרות!

77. שם, י, א-ב. השוואה לפועלו המבורך והמוצלח של עזרא ניתן לראות בפעולותיו של יהושפט מלך יהודה, המובאות בדברי הימים ב', יט, א-יא: וַיֵּשֶׁב יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֶל בֵּיתוֹ בְּשָׁלוֹם לִירוּשָׁלַם. וַיֵּצֵא אֶל פָּנָיו יְהוּדָה בֶּן חֲנַנִי הַחֹדֶה וַיֹּאמֶר אֶל הַמֶּלֶךְ יְהוֹשָׁפָט הֲלָרָשָׁע לְעֹזֵר וּלְשֹׁנָיִי ה' תֹּאחֵב וּבֹאֵת עָלַיָּךְ קֶצֶף מִלִּפְנֵי ה'. אֲכַל דְּבָרִים טוֹבִים נִמְצְאוּ עִמָּךְ כִּי בַעֲרָתָ הָאֲשֵׁרוֹת מִן הָאָרֶץ וְהַכִּינֹת לְבָבְךָ לְדָרֵשׁ הָאֱלֹהִים. וַיֵּשֶׁב יְהוֹשָׁפָט בִּירוּשָׁלַם וַיֵּשֶׁב וַיֵּצֵא בָעָם מִבְּאֵר שֶׁבַע עַד הַר אֶפְרַיִם וַיִּשִׁיבֵם אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם. וַיַּעֲמֵד שֹׁפְטִים בָּאָרֶץ בְּכָל עָרֵי יְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת לְעִיר וָעִיר. וַיֹּאמֶר אֶל הַשֹּׁפְטִים רְאוּ מָה אִתְּם עֲשִׂיתֶם כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפֹּטוּ כִּי לֵה' וְעִמָּכֶם בְּדָבָר מִשְׁפָּט. וַעֲתָה יְהִי פֶחַד ה' עֲלֵיכֶם שִׁמְרוּ וַעֲשׂוּ כִּי אֵין עִם ה' אֱלֹהֵינוּ עֲוֹלָה וּמִשָּׁא פָנִים וּמִקַּח שֹׁחַד. וְגַם בִּירוּשָׁלַם הָעָמִיד יְהוֹשָׁפָט מִן הַלְוִיִּם וְהַכֹּהֲנִים וּמִרְאֵשֵׁי הָעָבֹת לְיִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּט ה' וְלָרִיב וַיִּשְׁבּוּ יְרוּשָׁלַם. וַיֵּצֵא עֲלֵיהֶם לֵאמֹר כֹּה תַעֲשׂוּן בִּירְאֵת ה' בְּאִמּוֹנָה וּבִלְבָב שָׁלֵם. וְכָל רִיב אֲשֶׁר יָבוֹא עֲלֵיכֶם מֵאֲחֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵיהֶם בֵּין דָּם לְדָם בֵּין תוֹרָה לְמִצְוָה לְחֻקִּים וּלְמִשְׁפָּטִים וְהִזְהַרְתֶּם אִתְּם וְלֹא יֵאָשְׁמוּ לֵה' וְהָיָה קֶצֶף עֲלֵיכֶם וְעַל אֲחֵיכֶם כֹּה תַעֲשׂוּן וְלֹא תֵאָשְׁמוּ. וְהָיָה אִמְרוֹנָהוּ כֹהֵן הָרֹאשׁ עֲלֵיכֶם לְכָל דָּבָר ה' וּבְדִבְיָהוּ בֶן יִשְׁמָעֵאל הַנָּגִיד לְבֵית יְהוּדָה לְכָל דָּבָר הַמֶּלֶךְ וְשֹׁטְרִים הַלְוִיִּם לְפָנֶיכֶם חֲזָקִי וַעֲשׂוּ וְיָהִי ה' עִם הַטוֹב.

78. בבלי, סנהדרין, כא ע"ב.

